

Gordana Jovanović,
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

UDK 159.964.2:929 Reich W
UDK 159.9:329.18

VILHELM RAJH IZMEĐU SOCIJALNE KRITIKE I NATURALIZMA I NJEGOVA AKTUELNOST

Sažetak: Rajhove godišnjice rođenja i smrti 2017. godine povod su za podsećanje na Rajha i postavljanje pitanja o njegovoj aktuelnosti šezdeset godina posle smrti. U Rajhovom učenju izdvajaju se dve paradigme – socijalno-kritička i naturalistička, pri čemu nije reč samo o prelazu iz prve u drugu, nego i Rajhovo reinterpetaciji prve iz perspektive potonje. Prvu Rajhovu paradigmu karakteriše povezivanje psihoanalize i marksizma, ali uz kritiku i Frojdove psihoanalize, zbog odbijanja da izvede socijalne posledice svojih uvida, i marksističke teorije i prakse tridesetih godina 20. veka, zbog zanemarivanja subjektivnih činilaca. Zbog nelojalnosti teorijskoj i političkoj ortodoksiji Rajh je kažnjen ekskomunikacijom. U naturalističkoj paradigmi, koju sam Rajh vidi kao logičan razvoj, postulirano je biološko jezgro kao izvorište agensnosti, socijalnosti, čak radne demokratije. U savremenom diskurzivnom kontekstu, koji karakterišu i prodorne biologističke koncepcije psihe i društva (npr. evolutivna psihologija) Rajhov naturalizam implicitno, naravno bez pozivanja na samog Rajha, pokazuje se kao aktuelniji, dok je Rajhova socijalno-kritička pozicija, u odsustvu velikih emancipatorskih projekata i s obzirom na čak delegitimisanu velike socijalne teorije, bez receptivnih izgleda.

Ključne reči: Vilhelm Rajh, socijalna kritika, naturalizam, Frojdova psihoanaliza, marksizam

Uvod

U prošloj, 2017. godini stekle su se dve okrugle godišnjice Vilhelma Rajha (Reich) – 120 godina od njegovog rođenja i 60 godina od njegove smrti. Tako se do prošle godine nanizalo onoliko godina posle Rajhove smrti koliko je on poživio, a nadalje će godine smrti neumitno brojčano nadmašivati njegove godine života. Ovo simboličko nadmetanja brojeva godina života i smrti stoji i kao ogledalo borbe života i smrti – osnovne teme i Rajhovog mišljenja. Moglo bi se očekivati da bi u nekim drugačijim vremenima taj simbolički dodatno osnažen povod svakako bio dovoljno inspirativan za sećanja i analize.

Za naša ipak oskudna vremena, uprkos spoljašnjem i površnom obilju, verovatno je pravo čudo što Rajhove godišnjice nisu prošle sasvim neprimećene ili neobeležene. Tako su npr. u Nemačkoj objavljene dve knjige o Vilhelmu Rajhu – novo, prošireno izdanje knjige *Unpolitische Wissenschaft? Wilhelm Reich und die Psychoanalyse im Nationalsozialismus*¹ (*Nepolitička nauka? Vilhelm Rajh i psihoanaliza u nacionalsocijalizmu*) i knjiga *Rechtsruck im 21.*

1 Andreas Peglau, *Unpolitische Wissenschaft? Wilhelm Reich und die Psychoanalyse im Nationalsozialismus* (Giessen: Psychosozial Verlag, 2017, prvo izd. 2013).

*Jahrhundert. Wilhelm Reichs Massenpsychologie des Faschismus als Erklärungsansatz (Zaokret udesno u 21. veku. Rajhova Masovna psihologija fašizma kao eksplanatorni pristup).*² Autor obe knjige je nemački psihoanalitičar Andreas Pglau koji je 2012. odbranio doktorsku disertaciju o Rajhu, na osnovu koje je sledeće godine objavljeno prvo izdanje knjige *Unpolitische Wissenschaft*. U časopisu *International Forum of Psychoanalysis* u novembru 2017. objavljen je članak Tsvi Lotana (Lothane) "Wilhelm Reich revisited: The role of ideology in character analysis of the individual versus character analysis of the masses and the Holocaust".³ U istom časopisu ove, 2018. godine objavljen je još jedan članak o Rajhu – "Wilhelm Reich in Soviet Russia."⁴ U *International Journal of Psychoanalysis* 2017. godine nije objavljen nijedan članak koji se bavi Rajhom. Ni u nemačkom psihoanalitičkom časopisu *Psyche* Rajha nema prošle godine kao teme, samo je u jednom radu citirana Rajhova *Charakteranalysis*. Prošle godine snimljen je i 110-minutni dokumentarni film o Rajhu u kome je prvi put korišćena i Rajhova arhiva koja je, u međuvremenu, postala dostupna – *Love, Work and Knowledge: The Life and Trials of Wilhelm Reich* (Kevin Hinchey).

Tako se i skup posvećen Rajhu i opštije psihologiji vođe, održan na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, u novembru 2017. pridružuje negovanju i kulture sećanja i kritičkog preispitivanja nasleđa.

Kroz Rajhov život, a i smrt ogledaju se događaji i ljudi, ali i strukture dugog trajanja koji su odlučujuće oblikovali 20. vek – utoliko se kroz odnos prema Rajhu posredno iskazuje i odnos prema tim zbivanjima, čija se delotvornost prepoznaje i u našem, 21. veku. Zato je poziv na sećanje na Rajha istovremeno i poziv na epohalnu kritičku samorefleksiju.

Poziv na sećanje na Rajha vođen je saznanjem da su radikalne psihosocijalne pozicije relativno retke i u psihologiji i u sociologiji i da već zbog toga zaslužuju pažnju. Još važniji razlog jeste to što je Rajhov radikalni psihosocijalni pristup usmeren i prema individui i prema društvu, čime se prevazilazi, inače veoma raširen, redukcioniistički dualizam, odnosno odvajanje pojedinaca od društva. Drugim rečima, radikalnost Rajhove pozicije teorijski je dobro zasnovana jer počiva na uvidima u socijalne mehanizme konstituisanja psihe. Ali, Rajhov stav nije samo dijagnostički, već i praktično kritički usmeren i artikulisan kao zahtev za menjanjem patogenih društvenih uslova, i to onih koji proističu iz osnovnih društvenih struktura, ekonomskih pre svega. U tom smislu Rajh se može smatrati jednim od najradikalnijih kritičkih psihologa.

2 Andreas Pglau, *Rechtsruck im 21. Jahrhundert. Wilhelm Reichs Massenpsychologie des Faschismus als Erklärungsansatz* (Berlin: NORA, 2017).

3 Zvi Lothane, "Wilhelm Reich revisited. The role of ideology in character analysis of the individual versus character analysis of the masses and the Holocaust", *International Forum of Psychoanalysis*, 2017, 20 November (on line).

4 Galina Hristeva & Phillip Bennett, "Wilhelm Reich in Soviet Russia. Psychoanalysis, Marxism and Stalinist reaction", *International Forum of Psychoanalysis*, 27/1 (March 2018), str. 54–69.

Rajh kao kritički psiholog ne samo da zaslužuje nego i obavezuje na kritički odnos i prema njegovim sopstvenim shvatanjima. U ovom kontekstu posebnu pažnju zaslužuje Rajhovo postepeno napuštanje socijalno-teorijske pozicije i prelazak na naturalizam. Naturalizam u psihologiji i sociologiji svakako je problematično stanovište. Utoliko je paradoksalniji Rajhov prelaz s radikalne socijalno-psihološke pozicije na naturalizam. Zato je zadatak da se oceni aktuelnost obe Rajhove pozicije, i socijalno-teorijske i naturalističke, kako u savremenom teorijskom kontekstu, tako i u kontekstu preovlađujućeg društvenog stanja.

Upravo u odnosu na preovlađujuće društveno stanje koje se oblikuje prema načelima neoliberalizma postavlja se i pitanje aktuelnosti Rajhove kritike liberalizma, utoliko pre što je Rajhova kritika usmerena na one aspekte liberalizma koji uobičajeno nisu predmet savremene kritike liberalizma.

Rajh kao radikalni psiho-socijalni teoretičar

Rajh je bio radikalni psihoanalitičar i marksista. Radikalnost njegove pozicije iskazuje se kroz kritiku i Frojdove psihoanalize i tadašnjeg marksizma, i to i u teorijskom i praktičnom smislu i kroz postavljanje zahteva i psihoanalizi i marksizmu. Tridesetih godina 20. veka, ali ne samo tada, ovako sveobuhvatnom i dubokom kritikom Rajh je bio izuzetak i već samo na osnovu toga pogodan za dalja izuzimanja i isključenja. Naravno, sadržaj Rajhove kritike i insistiranje na izvođenju i suočavanju s posledicama u kontekstu tadašnjih društvenih događanja nesumnjivo su dodatno doprineli njegovim višestrukim ekskomunikacijama.

Najkraće rečeno, Rajh kritikuje tadašnji marksizam zbog odsustva psihologije u njemu, a psihoanalizu zbog odbijanja socijalnih implikacija. Dakle, marksizmu je potrebna psihologija kao teorija subjektivnih faktora, a psihoanalizi je potreban pogled na društvo kao krajnji izvor patogenih faktora. Već na samom početku *Masovne psihologije fašizma*, pisane između 1930. i 1933. i objavljene u danskom egzilu 1933. Rajh eksplicira svoj kritički odnos i prema marksizmu i prema Frojdovoj psihoanalizi.

Rajhova kritika marksizma utemeljena je u dramatičnim zbivanjima u Nemačkoj 1930-ih godina – izostala je revolucija, koja je bila očekivana na osnovu „mišljenja da bi privredna kriza takvih razmjera kao ona iz 1929 – 1933. *nužno morala* voditi ideologijski lijevom razvoju pogođenih masa“⁵ Ne samo da je izostala revolucija nego su veliki delovi proletarijata skrenuli udesno i glasali za Nacionalsocijalističku nemačku radničku partiju (NSDAP). Drugim rečima, veliki broj birača glasao je protivno svojim ekonomskim interesima određenim njihovim ekonomskim položajem. Pokazalo se da je ideologija delotvornija od ekonomske baze – Rajh opisuje taj proces kao

5 Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, prev. Nadežda i Žarko Puhovski, NIRO „Mladost“, Beograd 1981 (originalno delo objavljeno 1933), str. 13.

„ideologijsko buržoaziranje proletarijata“⁶ On ukazuje na to da je tadašnji marksizam prevideo taj rascep između ekonomske i ideološke strukture zato što nije imao adekvatna teorijska sredstva za konceptualizovanje posredujućih subjektivnih procesa.

Onaj ko je posljednjih godina pratio i praktički proživio teoriju i praksu marksizma na revolucionarnoj ljevici, morao je ustanoviti da je bila ograničena na područje *objektivnih* procesa privrede i državnu politiku u užem smislu, a takozvani „subjektivni faktor“ povijesti, ideologiju masa u njenom razvoju i proturječjima, nije ni pažljivo pratila niti shvatila.⁷

Upravo takva dijagnoza o marksizmu, o njegovoj teorijskoj manjkavosti i praktičnoj neuspješnosti, objavljena 1933. u knjizi *Masovna psihologija fašizma*, bila je povod za Rajhovo isključenje iz Komunističke partije Nemačke (KPD), i paradoksalno za njegovo isključenje iz Komunističke partije Danske – čiji član nikad nije ni bio. Među obrazloženjima za isključenje navedeno je da je „objavio knjigu, sa kontrarevolucionarnim sadržajem.“ Jedan prikaz u danskom *Arbeiderbladet* 1. decembra okarakterisao je *Masovnu psihologiju fašizma* kao „napad na revolucionarnu politiku.“⁸

Dakle, Komunistička partija Nemačke ni 1933. godine, što znači, pošto je Hitler izborima već došao na vlast, nije bila spremna da prizna da njeno viđenje „revolucionarnog poleta“ ne može da izdrži elementarni test realnosti. Razmere političkog solipsizma išle su dotle da je samo ukazivanje na činjenice koje odstupaju od hipostaziranog revolucionarnog poleta bilo proglašeno kontrarevolucionarnim. Tako je Rajh isključen iz komunističkih partija kao kontrarevolucionar zato što je ukazao na to da uspon nacizma nužno znači poraz radničkog pokreta, a nesposobnost i nespремnost da se to uvidi govori o slabosti marksizma.

Osim praktično-političkog značaja, dijagnoza o manjkavosti marksizma teorijski je relevantna, i izvan eksplanatornih potreba tadašnje društvene situacije. Istovremeno, Rajhova dijagnoza izvedena iz nesklada interesa proisteklih iz ekonomskog položaja i ideoloških potreba može biti primenljiva i na savremeno društveno stanje. Zar i danas široki slojevi ne glasaju protivno svojim interesima, a da toga nisu svesni, ili štaviše u uverenju da čine suverene izbore u svom najboljem interesu? I dalje je aktuelno pitanje kako se to postiže i nesumnjivo je da je to predmet analiza i delanja mnogih institucionalnih aktera. Iskustvo, individualno i istorijsko, uči nas da uslovi života suštinski oblikuju svest, ali svedoči i o mogućnosti makar relativne „funkcionalne autonomije“ ne samo motiva, na šta je ukazao Gordon Olport (Allport),⁹ nego i mišljenja, i svesti uopšte. U samoj je prirodi mišljenja mogućnost prevazilaženja

6 *Ibid.*, str. 76.

7 *Ibid.*, str. 11.

8 David Boadella, *Wilhelm Reich. The Evolution of his Work* (New York: Dell Publishing, 1973), str. 93.

9 Gordon W. Allport, “The functional autonomy of motives”, *American Journal of Psychology*, 50 (1937), pp. 141–156.

datog prostora, datog trenutka, datih objekata. Uostalom, čak ni percepcija nije puki odraz date draži u čulima, nego celovit sintetički čin subjekta.

Na toj osobenosti ideja, na njihovom svojstvu apstrahovanja od čulne prezentnosti, počiva sama mogućnost ideologije. Ali, razumljivo, u građenju ideologije učestvuju i neintelektualni procesi. U ishodu ideologije postaju moćna sredstva oblikovanja individualne i kolektivne svesti, praktičnog delanja i time proizvođenja socijalne realnosti. Upravo zbog takvih delotvornih potencijala ideologije su poseban predmet pažnje.

Na primeru koji Rajh analizira pokazalo se kako je ideologija postala materijalna sila proizvođenja realnosti suprotstavljene onoj koja je trebalo da nastane iz ekonomske baze. Takav obrt, rascep zahteva uključivanje psihološke teorije koja može da objasni neočekivan ishod. Po Rajhovom razumevanju, logične, racionalne posledice objašnjive su unutar ekonomske teorije. Ali „ona zakazuje kada je mišljenje i djelovanje ljudi u *proturječju s ekonomijskom* situacijom, kad je dakle, *iracionalno*... Marksističko masovnopsihologijsko postavljanje pitanja počinje baš tamo gdje zakazuje *neposredno* socijalno-ekonomijsko objašnjenje.“¹⁰

Ovakva podela rada između ekonomske i psihološke teorije, kako je Rajh obrazlaže, zaslužuje posebnu pažnju. Osim ekspliciranih aspekata, tj. obrazloženja za nužnost uključivanja psihologije i to kao masovne psihologije, u objašnjenje mišljenja i delanja ljudi koje protivreči njihovom ekonomskom položaju, čime Rajh teorijski obogaćuje i proširuje marksizam, ovakva podela rada istovremeno odaje i Rajhova teorijska ograničenja. Najkraće rečeno, to teorijsko ograničenje ogleda se u suženoj i patocentričnoj koncepciji psihologije. Ona ide uz uverenje da „socijalna ekonomija može do kraja objasniti društveno činjenično stanje onda kada je djelovanje i mišljenje racionalno-svrhovito, tj. kada služi zadovoljavanju potreba i neposredno odražava i nastavlja ekonomijsku situaciju.“¹¹ Ono što je problematično u ovom Rajhovom stavu jeste upravo verovanje u neposredno „odražavanje“ ekonomske situacije u mišljenju i delanju ljudi. Ni jednostavne draži ne odražavaju se neposredno u opažanju ljudi. Svaki opažaj je složena subjektova konstrukcija. O tome su početkom dvadesetog veka geštalt psiholozi pružili uverljivu empirijsku, i eksperimentalnu potvrdu – na primer, pod određenim uslovima, subjekt vidi pokret, iako pokreta nema u draži.¹² U najopštijem smislu, saznanje uvek podrazumeva uključivanje subjektivih asimilacionih šema kao uslov mogućnosti samog saznanja, ali i izvor ograničenja. To je osnovni princip Pijažeo-ve (Piaget) teorije saznajnog razvoja.¹³ I u hermeneutičkom pristupu izvesno

10 Wilhelm Reich, *op. cit.*, str. 26.

11 *Ibid.*, str. 26.

12 Max Wertheimer, „Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung“, *Zeitschrift für Psychologie*, 61 (1912), str. 161–265.

13 Žan Pijaže, *Psihologija inteligencije*, Nolit, Beograd 1968 (prev. M. Vukmirović Mihailović, original objavljen 1947).

prethodno razumevanje, predrazumevanje neophodan je uslov same mogućnosti razumevanja.¹⁴

Utoliko manje može važiti direktno delovanje, direktan odraz ekonomske situacije. Ono je uvek višestruko posredovano i kad je ishod u mišljenju i delanju racionalan. Potrebna nam je psihologija i za objašnjenje racionalnog mišljenja i delanja, psihologija ne može biti ograničena samo na objašnjenje iracionalnog. Razlika između objašnjenja racionalnih i iracionalnih ishoda nije razlika između odsustva i prisustva psihologije. Razlika se uspostavlja na nivou same psihologije, ne pre i izvan psihologije. To je razlika između, s jedne strane, psihologije koja rekonstruiše svesne saznajne procese i osvešćene potrebe subjekata i s druge strane, psihologije koja traga za neosvešćenim, nesvesnim, potisnutim motivima delanja subjekata. Razumljivo je da ova druga psihologija ima mnogo teži zadatak zato što je i predmet kojim se bavi komplikovaniji. To može opravdati usmeravanje veće pažnje na ovu drugu psihologiju, ali ne može opravdati teorijsko isključenje psihologije iz objašnjenja racionalnog mišljenja i delanja. Utoliko je Rajhovo isključenje psihologije iz objašnjenja racionalnog mišljenja i delanja jedna redukcionistička psihološka pozicija. Bila bih sklona da pretpostavim da je upravo takva Rajhova redukcionistička psihološka pozicija, što u stvari odaje u osnovi slabu psihološku poziciju, bila pogodnija osnova za prelazak u sledeći oblik redukcionizma, energetski redukcionizam kasnijeg Rajha.

Vraćajući se Rajhovoju poziciji tridesetih godina 20. veka i njegovoj analizi društvenog stanja i stanja u tadašnjem marksizmu, može se zaključiti da je raskoraku između ekonomskog položaja i ideologije dodat i rasep u samom marksizmu, preciznije, vulgarnom marksizmu, kako ga Rajh opisuje. Važno je reći da je takav marksizam pao ispod nivoa uvida samog Marksa, da je izneverio i istorijski materijalizam i dijalektičku metodu:

Zapravo se vulgarni marksizam odupire shvaćanju strukture i dinamike ideologije time što je proglašuje „psihologijom“, a psihologiju nemarksističkom i rukovanje subjektivnim faktorom, takozvanim „duševnim životom“ u povijesti, prepušta metafizičkom idealizmu političke reakcije¹⁵

Dakle, tada delujući marksizam, u obliku vulgarnog marksizma, zanemario je upravo ono što je bilo neophodno uključiti da bi mogli da se razumeju neočekivani ishodi – izostanak revolucije u Nemačkoj i uspon nacizma. Zato Rajh preporučuje „dijalektičko-materijalističku psihologiju“ kao psihologiju koja bi istraživala subjektivni faktor istorije i strukturu i dinamiku ideologije, ali kao materijalistička psihologija, to znači psihologija saglasna s marksističkim shvatanjem da se svest razvija iz uslova života. Kao marksista Rajh je delio ovo shvatanje.

Kao psihoanalitičar Rajh kritikuje psihoanalizu zato što „Freud i većina njegovih učenika otklanjaju sociološkijske konzekvencije psihoanalize i jako se

14 Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* (Tübingen: Mohr, 1990, originalno izdanje objavljeno 1960).

15 Wilhelm Reich, *op. cit.*, str. 20.

trude da ne prekorače okvir građanskog društva.¹⁶ Rajh je insistirao na tome da je marksizmu potrebna psihologija, a psihoanalizi izvođenje socijalnih konsekvenci. Ali očigledno da neizvođenje socijalnih konsekvenci koje karakteriše Frojdu psihoanalizu nije bilo slučajan previd. Frojd se upravo tome odlučno suprotstavljao – zamerajući Rajhu da je izneverio psihoanalizu izvodeći socijalne i političke konsekvence, što je za Frojda značilo politizovanje psihoanalize. To je dovelo ne samo do razlaza između Frojda i Rajha nego i do Rajhove institucionalne ekskomunikacije. U Rajhovom isključivanju iz Međunarodnog psihoanalitičkog udruženja učestvovali su i drugi znameniti psihoanalitičari – Ana Frojd, Ernest Džouns (Jones), Max Ajtingon (Eitingon).

U čemu su konkretno sadržane socijalne konsekvence psihoanalize, na kojima Rajh insistira? Najpre treba podvući da Rajh svoju poziciju zasniva na Frojdivim psihoanalitičkim uvidima, kao i na Marksovim socijalnoteorijskim temeljima. Drugim rečima, za Rajha su psihoanalitički, psihološki uvidi nesporni i nezaobilazni. I baš zbog toga što su nezaobilazni, obavezuju na postavljanje pitanja o implikacijama. Te implikacije, razumljivo, izlaze izvan okvira psihoanalize. Ali one, po Rajhu, nalažu i izlaženje izvan okvira postojećeg društva pošto Rajh u postojećem represivnom poretku vidi izvore patogenih uticaja na ljudsku psihu. Budući da su subjektivne posledice socijalnih patogenih uticaja predmet psihoanalize, to za Rajha znači da je pitanje o izvorima patnje takođe neizostavan, logičan deo psihoanalize.

Frojd nipošto nije negirao uticaj socijalnih uslova na psihu, i to je njegov stav od samih početaka istorije psihoanalize pa do zrelih radova u poslednjim godinama života. Tako, na primer, 1908. objavljuje rad pod indikativnim naslovom – „Die ‘kulturelle’ Sexualmoral und die moderne Nervosität“ („Kulturni seksualni moral i moderna neurotičnost“).¹⁷ Društvo je preko socijalnih normi ušlo u Frojdu objašnjenje etiologije neuroza i same strukture ličnosti, i u najopštijem smislu u određenje *conditio humana* kao nerazrešive nelagodnosti u kulturi.¹⁸ Na to se Rajh oslanja kao na dragocene Frojduve psihoanalitičke uvide i preuzima ih kao svoje polazište. Ali uprkos tome Frojd nije bio spreman da sledi Rajha u ekspliciranju socijalnih konsekvenci postavljenih dijagnoza – ako postojeći socijalni uslovi imaju patogeno dejstvo na psihičko funkcionisanje, onda je logičan, racionalan zaključak da je potrebno menjati patogene društvene agense. Umesto takvog zaključka, Frojd esencijalizuje i nelagodnost u kulturi i njene izvore i postavlja dijagnozu o neizlečivoj suprotstavljenosti čoveka i kulture. Pri tome je Frojduvo odbacivanje Rajha potpuno – od teorijskog do ličnog.

Radikalno teorijsko razilaženje Frojda i Rajha najavljeno je u njihovim suprotstavljenim shvatanjima o mazohizmu. Frojd je razvio naturalističku

16 *Ibid.*, *op. cit.*, str. 7.

17 Sigmund Freud, „Die ‘kulturelle’ Sexualmoral und die moderne Nervosität“, Sigmund Freud, *Studienausgabe* (Vol. 9, 1982; originalno izdanje objavljeno 1908), str. 9–32.

18 Sigmund Freud, *Das Unbehagen in der Kultur*, Sigmund Freud, *Studienausgabe*, Vol. 9, 1982; originalno izdanje objavljeno 1930 [1929]), str. 191–270.

tezu o mazohizmu kao izrazu nagona smrti, koju Rajh tumači i kao napuštanje ranijih dragocenih Frojdrovih uvida:

Ovo shvatanje dosledno je sledilo novo učenje o suprotnosti Erosa i nagona smrti, koje je psihički konflikt svodilo na unutrašnje elemente i sve više prekrivalo važnu ulogu osujećućeg i kažnjavajućeg spoljašnjeg sveta. Verovalo se da se tako može dati odgovor na pitanje odakle potiče patnja, umesto rečenicom – ‘iz spoljašnjeg sveta, iz društva’ formulom ‘iz biološke volje za patnjom, iz nagona smrti i potrebe za samokažnjavanjem’. Nesumnjivo, ovakvo objašnjenje pošteđelo je teškog puta u *sociologiju* ljudske patnje koji je prvobitna psihološka formula o psihičkom konfliktu široko otvorila.¹⁹

Rajh u nastavku ukazuje i na u to vreme već objavljen Frojdrov spis *Nelagodnost u kulturi* koji tumači kao „kulturnu filozofiju ljudske patnje izgrađenu na učenju o nagonu smrti.“²⁰ U ovom okretu od društva ka biološkom nagonu Rajh vidi teorijsku regresiju, tj. napuštanje ranijih psihoanalitičkih uvida koji su identifikovali socijalnu etiologiju neuroza.

Nasuprot tome, Frojd Rajhovo odbacivanje ove teorijske regresije vidi kao izneveravanje, tj. nedopustivo politizovanje psihoanalize. Pošto je Rajhov članak u kome „sa stanovišta seksualne ekonomije pobija nagon smrti“, kako stoji u samom naslovu članka, bio prihvaćen za objavljivanje u *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* (Međunarodnom časopisu za psihoanalizu), čiji je, osnivač bio Frojd, Frojd je u pismu Maksu Ajtingonu, tadašnjem predsedniku Nemačkog psihoanalitičkog društva (DPG) optužio i Rajha i urednika Fenihela (Fenichel) za „pokušaj da časopis zloupotrebe za boljševističku propagandu“, dodajući da to pokazuje kako se pod uticajem tadašnjeg vremena brzo razaraju karakteri.²¹ Odbacivanje Rajhoveg shvatanja mazohizma prae-no je, dakle, i izrazitom ličnom netrpeljivošću koja je kulminirala u Frojdovom kasnijem izričitom odbijanju da potpiše pismo solidarnosti s Rajhom, u vreme kad je Rajhu pretilo proterivanje iz Skandinavije.

Iako ne napada Frojda lično, Rajh nudi „seksualnoekonomsko pobijanje nagona smrti“ i zastupa stav o genezi mazohizma iz traume doživljene u detinjstvu. Dakle, nasuprot Frojdrovom naturalističkom zasnivanju mazohizma stoji Rajhovo socijalno utemeljeno. Ni teorijski, ni po socijalnim i političkim implikacijama razlika ne može biti veća. „Frojd je tražio da Rajhovom članku u časopisu prethodi napomena da je Rajh član Boljševičke partije, što je podrazumevalo da je Rajhova kritika teorije o nagonu smrti deo komunističke doktrine.“²² Iako je grupa socijalističkih lekara iz Berlina uspela da odgovori Frojda od objavljivanja napomene o Rajhovo partijskoj pripadnosti kao izvoru

19 Wilhelm Reich, „Der masochistische Charakter. Eine sexualökonomische Widerlegung des Todestriebes und des Wiederholungszwanges“, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, Vol. 18/3 (1932), str. 308.

20 *Ibid.*

21 Prema Andreas Peglau, *Unpolitische Wissenschaft*, str. 133.

22 David Boadella, *Wilhelm Reich. The Evolution of his Work*. (New York: Dell Publishing, 1973), str. 91.

njegove kritike nagona smrti, opširan članak koji je objavljen uz Rajhov, pod naslovom „Komunistička diskusija o psihoanalizi i Rajhovo ‘pobijanje teorije nagona smrti’”,²³ a koji je napisao Zigfrid Bernfeld (Siegfried Bernfeld) – čije su knjige inače spaljene, zajedno sa Frojdovim, i Ane Frojd i Rajhvim, 10. maja 1933. u Berlinu – eksplicitno povezuje Rajha s komunističkom diskusijom o psihoanalizi, što je onda dalje služilo diskreditovanju Rajha. U časopisu je objavljena Rajhova kratka završna napomena uz protivkritiku u kojoj on insistira na tome da su njegovi nalazi klinički zasnovani i odbija kritičarevo „pomeranje kliničkih pitanja u političko”²⁴ U opširnom pismu redakciji časopisa Rajh je dodao i vrlo pohvalnu ocenu o odnosu partijskog rukovodstva prema psihoanalizi i prema njegovom psihoanalitičkom radu. Nasuprot tome, predsednik Berlinskog psihoanalitičkog udruženja zahtevao je od Rajha da ne unosi nikakve sociološke teme u stručno udruženje. U poslednjem stavu Rajh tvrdi: „Moja analitička istraživačka orijentacija ima socijalne konsekvence, zarad čijeg *izbegavanja* je zasnovano učenje o nagonu smrti.”²⁵

Rajhova socijalna pozicija nije se odnosila samo na shvatanje mazohizma, već na shvatanje ličnosti u celini. Rajh tu poziciju zastupa i u *Masovnoj psihologiji fašizma*, koja je objavljena sledeće godine posle članka o mazohizmu. I tu Rajh insistira da je posle dijagnoze o posledicama seksualnog potiskivanja koju je postavila Frojdova psihoanaliza nužno postaviti pitanje o društvenoj funkciji potiskivanja. Frojdova psihoanaliza pokazala je kakvu funkciju potiskivanje ima u individualnoj psihičkoj ekonomiji. Što se društvenih razloga tiče, Frojd ih vidi u samoj kulturi koja nužno zahteva potiskivanje nagona.

Odgovarajući na pitanje o društvenoj funkciji seksualnog potiskivanja Rajh se koristi marksističkom teorijom. Ne zadovoljava ga odgovor koji nudi Frojdova kulturna filozofija, koja samu kulturu zasniva na potiskivanju. Rajh, dakle, insistira, s jedne strane, na diferenciranju kulture i društva, i, s druge strane, na diferenciranjem pojmu same kulture:

To više nije pitanje kulture nego pitanje društvenog poretka. Kada istražujemo povijest seksualnog zatamljivanja i porijeklo seksualnog potiskivanja, nalazimo da ne nastaju na početku kulturnog razvoja, dakle, nisu pretpostavka oblikovanja kulture, nego se počinju oblikovati tek relativno kasno, s privatnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju i početkom klasne podjele. Spolni interesi svih počinju služiti privrednim profitnim interesima manjine; to je činjenično stanje dobilo čvrst organizacijski oblik u formi monogamnog braka i patrijarhalne obitelji.²⁶

Razumljivo je da se ove patogene društvene institucije ne mogu promeiniti bez radikalne promene društva. To su radikalne konsekvence Rajhove socijalne kritike.

23 Siegfried Bernfeld, „Die kommunistische Diskussion um die Psychoanalyse und Reichs ‚Widerlegung der Todestriebhypothese“ *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 18/3 (1932), str. 352–385.

24 Wilhelm Reich, „Abschließende Bemerkungun zur ‚Gegenkritik‘ Bernfelds“, *Ibid.*, str. 386.

25 Wilhelm Reich, *Menschen im Staat* (Basel & Frankfurt a.M.: Stroemfeld, 1995).

26 Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, str. 36.

Rajhov okret ka naturalizmu

Ipak, društvene promene krenule su upravo suprotnim pravcem – jačanjem represije koja je dovela do promena u karakteru, a one su, sa svoje strane, bile oslonac i medijator represije. Sovjetski Savez izneverio je Rajhova očekivanja. Istovremeno, Rajh je prepoznao da fašizam nije nacionalno ograničen, njegovo uporište video je u samom karakteru moderne civilizacije. Ti novi uvidi ušli su i u novo, treće izmenjeno i prošireno izdanje *Masovne psihologije fašizma*, koje je Rajh pisao dok je rat još trajao, a on već bio emigrant u Sjedinjenim Američkim Državama. U predgovoru tom, prvom engleskom izdanju Rajh radikalizuje svoju raniju kritiku Frojdove psihoanalize, ali sada kroz biologistički, naturalistički obrt postulirajući „biološko jezgro“ čoveka, kao treći, najdublji sloj „biofizičke strukture“ u kome je utemeljena „prirodna socijalnost“, za razliku od prividne socijalnosti i kultivisanosti prvog, površnog sloja. Dakle, radikalizacija se kreće u suprotnom smeru, ne ka društvu nego od društva. Već je navedeno da je Rajh 1930. godine upravo kritikovao Frojda što se umesto ka društvu, okrenuo ka unutrašnjosti čoveka. Tako bi se moglo reći da se Rajh, kritikujući Frojdu psihoanalizu, paradoksalno u stvari vraća psihoanalizi, ali je sada on naturalizuje.

Orgonska biofizika shvatala bi Frojdovo nesvesno, antisocijalno u čoveku, kao sekundarni rezultat potiskivanja primarnih bioloških nagona. Ako kroz ovaj drugi sloj perverzno prodremo dublje u biološki temelj ljudske životinje (*Menschentier* – prim. G. J), otkrivamo po pravilu treći, najdublji sloj, koji nazivamo „biološko jezgro“. Duboko, u ovom jezgru, čovek je pod povoljnim socijalnim uslovima, poštena, radna, kooperativna životinja (*Tier* – prim. G. J), koja voli, ili ako je opravdano, racionalno mrzi.²⁷

Hipostaziranje biološkog jezgra kome se pripisuju svojstva radinosti, socijalnosti i racionalnosti teorijski je vrlo problematično i to već na kategorijalnom nivou. Drugim rečima, pripisivanje biološkom jezgru sposobnosti racionalnog suđenja o tome šta je racionalno mrzeti, ozbiljna je kategorijalna greška. Ali, za razliku od bioloških grešaka koje se eliminišu prirodnom selekcijom, greške u mišljenju i zaključivanju mogu se analizirati i iz ugla funkcije ili značenja koje i kao greške imaju – upravo zahvaljujući tome što pripadaju drugačijoj, ne-biološkoj vrsti – *human kinds*.

Utoliko je umesno postaviti pitanje koji je smisao Rajhovog radikalnog naturalističkog obrta. Ili još preciznije, šta znači radikalni naturalistički obrt kod jednog nekad radikalnog socijalnog teoretičara? To pitanje nije ograničeno samo na Rajha, štaviše može se govoriti o svojevrsnom tipu paradigmatičke konverzije – uostalom i sam Frojd tu pripada, i to na više načina. Habermas ukazuje na rascep interesa kod Frojda koji se artikulišu oko psihoanalize kao prirodne nauke i kao nauke o čoveku.

27 Wilhelm Reich, *Die Massenpsychologie des Faschismus*, dritte korrigierte, erweiterte Auflage (Frankfurt/M: Fischer, 1977; ovo izdanje prvi put objavljeno 1946), str. 11.

Taj rascep interesa mogao je doprineti tome da Frojd u stvari zasnuje jednu novu nauku o čoveku, ali je u njoj uvek gledao prirodnu nauku... Samorazumevanje psihoanalize kao prirodne nauke predočava model tehničkog korišćenja naučnih informacija... tehnološko shvatanje psihoanalize slaže (se) samo s teorijom, koja se odvojila od kategorijalnog okvira samorefleksije, i koja je strukturni model, koji odgovara procesima formiranja, zamenila modelom raspodeljivanja energije.²⁸

Ovo bismo mogli da nazovemo Frojdovom internom teorijskom naturalističkom konverzijom. Na drugi tip konverzije kod Frojda ukazao je sam Rajh – ona se ogleda u konverziji socijalnih implikacija Frojdovih psihoanalitičkih uvida u biologizovanu nužnost.

Rajhov naturalistički obrt, istina, zadržava uvide u socijalno posredovanje psihičkog, i nagonskog funkcionisanja, ali samo u represivnom, patogenom obliku. Delovanje represivnih socijalnih struktura izobličava, pervertuje izvorno dobro, radno, kooperativno biološko jezgro. Otklanjanjem takvog socijalnog delovanja oslobodilo bi se biološko jezgro, čije je imanentno svojstvo uspostavljanje – „prirodno biološke radne demokratije u međunarodnoj komunikaciji“²⁹ Utemeljenje radne ili bilo kakve druge demokratije u biološkom jezgru jeste kategorijalna greška. Ali možda tu počinjenu grešku možemo da razumemo kao rezultat traganja za simboličkim pribežištem pred socijalnom nemani. Rajh to izričito kaže – „Otkriće prirodno biološke radne demokratije u međunarodnoj komunikaciji treba posmatrati kao odgovor na fašizam.“³⁰ Pošto je Rajh smatrao da se „fašistička masovna kuga“ ne može „savladati socijalnim merama iz okvira poslednjih 300 godina“,³¹ razumljivo je da ništa drugo ne preostaje nego postuliranje biološkog pribežišta.

Ovakva argumentativna strategija nije samo Rajhov izbor. Prepoznaje se kod različitih autora u intelektualnoj istoriji pre Rajha. Tako, na primer Odo Markvard (Marquard) ukazuje na slične obrte kod Šelinga (Schelling) i samog Frojda i tumači ih u dvojnem ključu – pojmovno osnaživanje prirode ukazuje na istorijsku slabost uma i odustajanje od istorije. „Filozofski okret ka prirodi iznuđen je slabošću istorijskog uma, u ‚svetskoistorijskoj perspektivi‘: nemoć uma etablira moć onog drugog uma, moć prirode.“³² Ali, moć prirode, po Markvardu, ne donosi ozdravljenje i zato on dramatično upozorava:

Na osnovu pukog okreta ka prirodi i neposrednosti očigledno nema nikakve mogućnosti delotvornog i praktičnog razlikovanja uništenja i oslobođenja: prisustvo ove moćne prirode ‘samo kao prirode’ – u njenoj prevladajućoj tendenciji – nije prisustvo svetog, nego prisustvo destrukcije.³³

28 Jirgen Habermas, *Saznanje i interes*, Nolit, Beograd 1975, (prev. Miodrag Cekić; originalno izdanje objavljeno 1968, str. 294–295).

29 Wilhelm Reich, *Die Massenpsychologie des Faschismus*, str. 26.

30 *Ibid.*

31 *Ibid.*

32 Odo Marquard, *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie* (Frankfurt/M: Suhrkamp, 1982), str. 91.

33 *Ibid.*, str. 93.

Iako se Markvard u svojoj knjizi bavi filozofskim kretanjima u 19. veku, njegovo upozorenje o opasnostima okreta ka prirodi nije se moglo pokazati opravdanijim nego upravo u zbivanjima koja su predmet Rajhove analize – u fašizmu. Dok Markvard vidi opasnost u okretu ka prirodi, Rajh u tom okretu vidi obećanje oslobođenja. Ali pošto se sloboda ne može definisati u terminima prirodnih procesa, krajnji ishod Rajhovog okreta ka prirodi jeste u stvari napuštanje ideje slobode.

Rajhov paradigmatički okret ka prirodi praćen je i redefinisanjem pojmovna. S jedne strane, biološko jezgro je snabdeveno svim kognitivnim, emotivnim i socijalnim potencijalima koji su imanentni samom tom jezgru, njegova svojevrsna emanacija. S druge strane, i pojam fašizma je uopšten daleko izvan konkretnog istorijskog oblika, i uz to mu je dodato i psihološko značenje.

‘Fašizam’ je politički organizovan izraz prosečne karakterne strukture čoveka, strukture koja nije povezana ni sa određenim rasama ili nacijama, niti sa određenim partijama, koja je opšta i internacionalna. U tom karakternom smislu ‘fašizam’ je emotivno držanje autoritarno potčinjenog čoveka mašinske civilizacije i njenog mehanicističko-mističnog shvatanja života.³⁴

U proširenju značenja pojma fašizma u trećem izmenjenom i proširenom izdanju *Masovne psihologije fašizma* Rajh ide dotle da tvrdi da tada, dakle, 1940-ih godina „nije bilo nijednog čoveka koji u svojoj strukturi ne bi nosio elemente fašističkog osećanja i mišljenja.“³⁵

Rajhov nesumnjiv doprinos bili su uvidi u psihološke aspekte fašizma, i u psihološke mehanizme njegovog održavanja. Ali vrednost i kritički potencijal tih uvida gubi se proširenjem značenja fašizma na celu civilizaciju i na sve ljude u njoj. Ovako ekspanzivno shvaćen fašizam nije ostavio nijedan slobodan ni socijalni ni psihički lokus – ostala je samo biologija u koju je Rajh projektovao sav utopijski potencijal koji se inače povezuje s idejom dobrog društva. Rajhu je ostala samo dobra biologija kao poslednje прибежиште. To će biti stanovište koje će Rajh zastupati do kraja svog života, a sa tog stanovišta je rekonceptualizovao i svoja ranija socijalnoteorijska shvatanja. To svakako govori o snazi njegovih novih uverenja. Rajh se čak pozivao na tok naučne logike koju je on „kao izvršni organ te logike“³⁶ samo sprovodio.

Dok se izvođenje socijalnih konsekvenci iz uvida Frojdove psihoanalize u etiologiju neuroza, tj. u konflikt između nagonskih i socijalnih zahteva, zaista može smatrati logički nužnim, nije jasno koja je logička nužnost vodila naturalističom obrtu kod Rajha. Tim obrtom Rajh čak, paradoksalno, pada ispod samih Frojdovih uvida čiju suštinu čine nerazrešiv konflikt između nagona i kulture, tj. društva. Iako je Rajh i zbog svoje socijalne kritike bio proganjan i isključivan, energetski obrt s pratećom tehničkom operacionalizacijom odveo ga je u zatvor, gde je pod medicinski nerazjašnjenim okolnostima i umro. Teško da bi se mogla zamisliti surovija ironija u Rajhovom životu.

34 Wilhelm Reich, *Die Massenpsychologie des Faschismus*, str. 13.

35 *Ibid.*

36 Wilhelm Reich, *Die Funktion des Orgasmus* (Köln: Kiepenheuer und Witsch, 1969), str. 15.

Repcija Vilhelma Rajha između socijalne kritike i naturalizma

Već je pokazano kako je Rajhova socijalna kritika odbačena i u psihoanalizi i. što je još paradoksalnije, u marksizmu tridesetih godina dvadesetog veka.

Emancipatorski socijalni pokreti krajem šezdesetih godina dvadesetog veka oživali su interesovanje za Rajha. Njegova dela počela su ponovo da se štampaju, često ilegalno, u samizdatu. Helmut Damer (Dahmer), vrstan poznavalac Rajha, ovako opisuje status Rajha u omladinskom pokretu:

Vilhelm Rajh je kasnije postao autoritet za antiautoritarni omladinski pokret... Rajhova je teorija služila antiautoritarnom pokretu kao popularna verzija Mar-kuzeove (Herbert Markuse) socijalno-filozofske interpretacije Frojda, iako antiautoritarizmu kao životnom obliku neposredno pruža mnogo manje.³⁷

Ako je Rajh i u jednom emancipatorskom pokretu i u kritički nastrojenom vremenu već bio prilično površno recipiran, a s obzirom na sudbinu tih pokreta, tj. njihovu asimilaciju u strukture establišmenta, moglo bi se reći da je socijalnoteorijska verzija Rajhovog učenja izgubila svoju socijalnu motivacionu snagu. S obzirom na to da je početkom devedesetih započeo i socijalno-politički okret udesno, tj. razgradnja modela socijalne države i njenih tekovina, što je kulminiralo Fukujaminim proglasom o kraju istorije,³⁸ onda nije nikakvo iznenađenje što su to ispražnjeno mesto počeli da zauzimaju naturalistički diskursi. Mada na prvi pogled može zvučati čudno, čak i neoliberalizam, čiji uspon pada takođe u to vreme i koji je vrlo brzo postao dominantna politička doktrina, jeste u osnovi naturalistički diskurs, bar u epistemološkom smislu (već time što primarno operiše datostima, npr. pretpostavkom o autonomiji pojedinca). Tome su se 1990-ih godina pridružili i drugi eksplicitni naturalistički naučni diskursi – npr. evolutivna psihologija koja celokupno psihičko i socijalno funkcionisanje objašnjava teorijom evolucije, tj. adaptivnim mehanizmima razvijenim još u kameno doba.³⁹

Naturalistički diskursi, naročito energetske prodrli su i u svakodnevnu laičku psihologiju. Nekada nezaobilazan pojam u opisivanju pojedinaca – karakter, zamenjen je naučnijim „ličnost“, ali je i on veoma brzo zamenjen opštim deskriptorom – energija. Pojedinci se opisuju i vrednuju vrstom i količinom energije koju poseduju i emituju. Mada Rajh nipošto nije tako rasprostranjena referenca kao laički psihološki energetske diskursi, ipak bi se u ovakvom prodoru energetske paradigme u mnoge oblasti mišljenja i života – od globalne politike, uključujući ratove za energetske izvore do novih

37 Helmut Damer, „Odnos Vilhelma Rajha prema Frojdu i Marksu“, *Vidici*, 255–256, 1–2 (1988), str. 47–48 [preveo Dubravko Kolendić, nemački original objavljen 1972].

38 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*. (New York, NY: Free Press, 1992).

39 Jerome Barkow, Leda Cosmides, John Tooby (eds.), *The Adapted Mind. Evolutionary Psychology and the Generation of Culture* (New York: Oxford University Press, 1992).

tehnoloških i građevinskih normi o energetskej efikasnosti uređaja i zgrada – mogla, uslovno, videti naknadna i naravno prećutna afirmacija Rajhgovog naturalističkog obrta. Kao što je Rajh svojevremeno u organskoj energiji video temelj života iz čega je sledila nužnost i legitimnost otklanjanja svega što ometa slobodan prirodan tok te energije, tako i savremena upotreba pojma energije podrazumeva njegovu već osiguranu legitimaciju.

Ako bismo se pitali o uslovima koji su omogućili promenu diskurzivne dominante, onda tu svakako treba imati u vidu učinke jednog opštijeg „post okreta“ – od poststrukturalizma i postmoderne, preko post-istorije do najnovije post-istine. Iako je samo u poststrukturalizmu eksplicirana kategorija koja se diskurzivno napušta, i svi drugi diskursi konstruisani su u opoziciji prema jakom statusu kategorije strukture. Ali pomeranje diskursivnog fokusa sa struktura ne ukida delovanje struktura, naročito onih najmoćnijih – ekonomskih, političkih, vojnih.

Rajhov naturalizam postuliranjem biološkog jezgra kao izvora aktivnosti i socijalnosti, čak i radne demokratije (*Arbeitsdemokratie*) ima apsolutističke pretenzije: „Sve istinski revolucionarno, svaka prava umetnost i nauka potiču iz prirodnog biološkog jezgra čoveka.“⁴⁰ Društvo je pretpostavljeno samo kao negativni referent. To znači da Rajh društvo delegitimise kao konstituenta ljudskog i svodi ga samo na ometajući, sputavajući činilac. Takav stav počeo je da se artikuliše još u drugoj polovini 1930-ih godina kada je Rajh govorio o „društvenom mehanizovanju života“ koje remeti harmoniju vegetativnog života.

Predmet Rajhove kritike nije bio samo fašizam ili opštije mehanizovanje života. On je već 1940-ih godina kritici podvrgao i liberalizam. Kritika je bila usmerena na površnost liberalizma, ali i njegovu nesposobnost da dopre do socijalnosti čoveka – Vredi ovde navesti Rajhovu argumentaciju u celini:

U etičkim i socijalnim idealima liberalizma prepoznavamo zastupanje crta površnih karakternih slojeva koje su usmerene na samokontrolu i toleranciju. Ovaj liberalizam naglašava svoju etiku u svrhu potčinjavanja životinje u čoveku, našeg drugog sloja 'sekundarnih nagona', Frojdivog nesvesnog. Prirodna socijalnost najdubljeg, trećeg sloja, jezgra, liberalu je tuđa. On žali i bori se protiv karakterne perverzije čoveka pomoću etičkih normi, ali socijalne katastrofe 20. stoleća poučile su nas da time nije daleko stigao.⁴¹

Drugi aspekt Rajhove kritike liberalizma zaslužuje posebnu analitičku pažnju. Rajh je dobro uočio manjkavosti liberalizma u shvatanju socijalnosti čoveka. Liberalizam je i u teorijskom, i u metodološkom i aksiološkom smislu radikalno individualistička pozicija – individuum je polazište i izvor saznanja i vrednosti. Individuum je shvaćen kao neopterećen „unencumbered self“, autonomija pojedinca je atribut individuumu, a ne postignuće i sposobnost razvijena u interakciji s drugim ljudima. Upravo to je predmet kritike komunitarizma kao alternativne političke doktrine. Ključni argument komunitarističke

40 Wilhelm Reich, *Die Massenpsychologie des Faschismus*, str. 12.

41 *Ibid.*, 12.

kritike može se sažeti u stavu: samosvest i autonomija pojedinca nisu auto-poetička svojstva nego rezultat razvoja čoveka u društvu. Bez resursa koje društvo stavlja na raspolaganje pojedinac se ne može razviti u samosvesnog, moralno odgovornog aktera, člana društva.

Ono što se poriče neopterećenom selfu jeste mogućnost članstva u bilo kojoj zajednici koja je vezana moralnim vezama koje prethode izboru... Takva zajednica – nazovimo je konstitutivna nasuprot puko kooperativnoj – angažovala bi identitet i interese učesnika i tako bi uključila svoje članove u dublju pripadnost (citizenship) nego što neopterećen self može da zna.⁴²

Pošto predmet ovog rada nije diskusija o liberalizmu i komunitarizmu, što sam inače izložila na drugom mestu,⁴³ ovde je važno istaći da za razliku od komunitarističke kritike liberalizma, koja ukazuje na nužnost teorijskog povezivanja individue sa zajednicom, Rajhova kritika liberalizma zbog isključivanja društva završava u pretpostavljenoj socijalnosti kao svojstvu biološkog jezgra čoveka. Društvo je samo izvor ometanja slobodnih bioloških tokova. Tako se, paradoksalno, Rajhova kritika liberalizma i sam liberalizam susreću na istom mestu – u nedostajuće konceptualizacije konstitutivnog statusa društva za pojedinca. U širem diskurzivnom kontekstu uprkos kritici liberalizma Rajh nije na strani komunitarista, nego paradoksalno, ostaje u epistemološkim ograničenjima liberalizma. Još radikalnije implikacije: „Tragično je ironično da je Rajh – radikalni i uverljiv kritičar fašističke ideologije karakterom svojih kasnijih teorijskih postulata neverovatno, opasno blizu ideologiji glorifikacije prirode. Ovde se naravno ne misli na sadržinsku i realnu srodnost, nego samo na fomalno-kategorijalnu.“⁴⁴

Sumirajući, s jedne strane, analizu Rajhovitih shvatanja i njihovu transformaciju i, s druge strane, ocenjujući ih u odnosu na savremene interpretativne obrasce, moglo bi se reći da i savremena recepcija Rajha, kao i za vreme njegovog života, podrazumeva suočavanje s mnogim izazovima. Najpre, postoje bar dva Vilhelma Rajha – prvi, rani, koji je insistirao na nužnosti izvođenja socijalnih posledica iz Frojdovih psihoanalitičkih uvida, i kasniji, koji je potpuno biologizovao čoveka. Mada se Rajhov naturalistički obrt može razumeti i kao posledica razočaranja u revolucionarni pokret – utoliko pre što se on i eksplicitno ograđuje od njegove prakse, ipak biologizovanje politike i društva nipošto ne može biti zadovoljavajući odgovor ili oslonac za buduće emancipatorske projekte – čak ni u teorijskom, a kamoli u praktično-političkom smislu.

42 Michael Sandel, „The procedural Republik and the unencumbered self“, *Political Theory*, Vol. 12/1 (February 1984), str. 81–96.

43 Gordana Jovanović, „Psychologie und das Soziale, Zur Geschichte einer Ausblendung“, u: Peter Mattes, Tamara Musfeld (Hg.), *Psychologische Konstruktionen. Diskurse, Narrationen, Performanz* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005), str. 48–68.

44 Gordana Jovanović, „Wilhelm Reich: Seksualnost – Arhimedova poluga za pokretanje (ili zaustavljanje) sveta“, u: Wilhelm Reich, *Prodor seksualnog morala*, Mladost, Beograd 1990, str. 22.

Upadljivo odsustvo opštih socijalno-emancipatorskih projekata u savremenom svetu, odsustvo ili zapravo delegitimisanje čak i velikih teorija Rajhovu socijalnu kritiku ostavlja bez neophodnog receptivnog interpretativnog horizonta. U neizbežnoj hermeneutičkoj dijalektici, s jedne strane, suviše nepoznatog i drugačijeg i, s druge strane, odveć poznatog, Rajhovo socijalno kritici zapao je prvi hermeneutički pol. I tako se perpetuira odsustvo socijalne kritike i revolucionarnih projekata. Kao mehanizmi odvratanja svakako deluju i potrošačka hedonistička kultura i socijalni moral orijentisan ka permisivnosti.

Nasuprot tome, Rajhov naturalizam mogao bi da se prepozna u savremenim biološkim diskursima – pre svega u programu reforme socijalnih nauka, tj. napuštanju standardnog socijalnog modela i okretanju psihologije prirodnim naukama, specifično, teoriji evolucije kao pouzdanom i dovoljnom eksplanatornom modelu psihičkog funkcionisanja i socijalne organizacije. Razumljivo, tu ne da nema, nego nije ni potrebno eventualno pozivanje na Rajha – ili bilo koga drugog.

Ipak, ne bi smelo da promakne da se usred naturalističkog optimizma javljaju i osnažuju totalitarne tendencije, i ta istovremenost nipošto nije slučajna. Naprotiv, upravo odvratanjem pažnje od društva, naturalizam prepusta područje socijalnog delovanja demokratski neautorizovanim akterima. A već su oprobane strategije fabrikovanja konsenzusa, tj. „slobodnih“, ali iracionalnih izbora. Rajh je pokazao na tragičnom istorijskom primeru kako je to moguće. Ako je Rajh tada glavni uzrok video u seksualnom potiskivanju, danas se zatumljavanje mišljenja može ostvarivati i prividnim seksualnim oslobađanjem. Ono što je nepromenjen mehanizam jeste instrumentalizovanje ljudi da delaju protivno svojim pravim potrebama.

Bez obzira na sve istorijske mene, to ostaje dragocen Rajhov uvid.

Bibliografija

- Allport, Gordon, "The functional autonomy of motives", *American Journal of Psychology*, 50 (1937), str. 141–156.
- Barkow, Jerome, Leda Cosmides, John Tooby (eds.), *The Adapted Mind. Evolutionary Psychology and the Generation of Culture* (New York: Oxford University Press, 1992).
- Bernfeld, Siegfried, „Die kommunistische Diskussion um die Psychoanalyse und Reichs 'Widerlegung der Todestriebhypothese'“, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, XVIII (3) (1932), str. 352–385.
- Boadella, David, *Wilhelm Reich. The Evolution of his Work* (New York: Dell Publishing, 1973).
- Damer (Dahmer), Helmut, „Odnos Vilhelma Rajha prema Frojdu i Marksu“, *Vidici*, 255–256, 1–2 (1988), str. 47–72 [preveo Dubravko Kolendić, nemački original objavljen 1972].

- Freud, Sigmund, „Die ‘kulturelle’ Sexualmoral und die moderne Nervosität“, Sigmund Freud, *Studienausgabe* (Vol. 9, 1982; originalno izdanje objavljeno 1908), str. 9–32.
- Idem*, *Das Unbehagen in der Kultur*, Sigmund Freud, *Studienausgabe*, Vol. 9, 1982, originalno izd. objavljeno 1930 [1929], str. 191–270.
- Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*. (New York, NY: Free Press, 1992).
- Gadamer, Hans-Georg, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* (Tübingen: Mohr, 1990, originalno izd. objavljeno 1960).
- Habermas, Jürgen, *Saznanje i interes*, preveo M. Cekić, Nolit, Beograd 1975, str. 294–295.
- Hristeva, Galina & Bennett, Philip, “Wilhelm Reich in Soviet Russia: Psychoanalysis, Marxism, and the Stalinist reaction“, *International Forum of Psychoanalysis*, VII. 27/1 (March 2018), pp. 54–69.
- Jovanović, Gordana, “Wilhelm Reich: Seksualnost – Arhimedova poluga za pokretanje (ili zaustavljanje) sveta”, u: Wilhelm Reich, *Prodor seksualnog morala* (prev. Predrag Obradović), Mladost, Beograd 1990, originalno izdanje objavljeno 1932, str. 7–23.
- Eadem, „Psychologie und das Soziale, Zur Geschichte einer Ausblendung“, u: Peter Mattes, Tamara Musfeld (Hg.), *Psychologische Konstruktionen. Diskurse, Narrationen, Performanz* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005), str. 48–68.
- Lothane, Zvi, „Wilhelm Reich revisited: The role of ideology in character analysis of the individual versus character analysis of the masses and the Holocaust“, *International Forum of Psychoanalysis* (20 November 2017).
- Marquard, Odo, *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie* (Frankfurt/M: Suhrkamp, 1982).
- Peglau, Andreas, *Unpolitische Wissenschaft?. Wilhelm Reich und die Psychoanalyse im Nationalsozialismus* (Giessen. Psychosozial Verlag, 2013; drugo izdanje 2017).
- Idem*, *Rechtsruck im 21. Jahrhundert. Wilhelm Reichs Massenpsychologie des Faschismus als Erklärungsansatz* (Berlin: NORA, 2017)
- Pijaže, Žan, *Psihologija inteligencije*, prev. Mirjana Vukmirović Mihailović. Nolit, Beograd 1968, original objavljen 1947.
- Reich, Wilhelm, *Die Funktion des Orgasmus*, (Köln: Kiepenheuer und Witsch, 1969, prvo izd. objavljeno 1927).
- Idem*, „Der masochistische Charakter. Eine sexualökonomische Widerlegung des Todestriebes und des Wiederholungszwanges“, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* Vol. 18/3 (1932), str. 303–351.
- Idem*, „Abschließende Bemerkung zur ‚Gegenkritik‘ Bernfelds“, *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, Vol. 18/3 (1932), str. 386–387.
- Idem*, *Masovna psihologija fašizma*, preveli Nadežda i Žarko Puhovski, NIRO „Mladost“, Beograd 1981, originalno izd. 1933.

Idem, *Die Massenpsychologie des Faschismus*; dritte korrigierte und erweiterte Auflage (Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1977; prvo izd. ove verzije 1946).

Idem, *Wilhelm Menschen im Staat* (Basel & Frankfurt a.M: Stroemfeld, 1995).

Sandel, Michael, "The procedural Republik and the unencumbered self", *Political Theory*, Vol. 12/1 (February 1984), str. 81–96.

Wertheimer, Max, „Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung“, *Zeitschrift für Psychologie*, 61 (1912), str. 161–265.

Gordana Jovanović,

University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Wilhelm Reich between social critique and naturalism and his topicality today

Summary: Reich's birth and death anniversaries in 2017 were an opportunity to remember Reich and to raise questions on his relevance sixty years after his death. In Reich's thought it is possible to distinguish two paradigms – a socio-critical and a naturalistic one. However, the issue is not just the transition from the first to the second, but Reich's reinterpretation of the former in light of the latter. Reich's first paradigm is characterized by linking psychoanalysis and Marxism, but at the same time by a critique of Freud's psychoanalysis because it refused to draw social consequences from its own insights and by a critique of Marxist theory and practice in 1930s for its neglect of subjective factors. Due to his disloyalty to orthodoxies, both theoretical and political, Reich was punished by excommunication. In the naturalistic paradigm, which is seen by Reich as a logical development, a biological core is assumed as a source of agency, of sociality, even of work democracy. In the contemporary discursive context characterized by the breakthrough of biological conceptions of psyche and society (for example, evolutionary psychology), Reich's naturalism, implicitly, although without any reference to him, appears to be actual, while his socio-critical position, due to the lack of great emancipatory projects and with regard to delegitimized great social theories, seems to have no receptive prospects.

Key Words: Wilhelm Reich, social criticism, naturalism, Freud's psychoanalysis, Marxism